

44

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНОЗНАВСТВА

І. ЯНЖУА

~~6.7~~
~~1858~~

17

ВИРОБНИЦТВО НА УКРАЇНІ

VHS

~~1926~~
~~1544~~

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧБОВА
БІБЛІОТЕКА.

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК

Ціна 40 коп.

Р.

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧБОВА
БІБЛІОТЕКА

ЦНБ ХНУ
Дата повернення:

23 ФЕВ 2000

1743

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНОЗНАВСТВА

І. ЯНЖУЛ

~~6.7~~
~~1858.~~

489444

1934

ВИРОБНИЦТВО НА УКРАЇНІ

З російської переклав О. Матійченко

~~09/6~~
~~13/14~~

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧЕБНА
БІБЛІОТЕКА

Проверено
ЦНБ 1939

ХАРКІВ 1926

61

58

Друкарня Видавництва
УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК
Артемівськ

СТАН ВИРОБНИЦТВА НА УКРАЇНІ

В умовах сучасної машинової техніки осівні підвалини промисловости будь-якої країни — це вугілля та залізо. Вугілля є універсальне паливо, що розмірами вжитку займає перше місце серед низки речей опалення дарма, що йому конкурує біле вугілля (енергія падіння води) та нафта; вугілля дає рух більшості фабрик та заводів земної кулі. Залізо є незамінний матеріал для виготовлення машин та верстатів, для різних тривалих будівель (мостів, наприклад), для знаряддя і т. инш. Що більший розвиток має промисловість даної країни, то більше вона споживає вугілля та заліза.

Україна є надто багата на ці мінерали. Донецький Басейн, що міститься у самому центрі України, є один з найбільших у Європі місцезроджень твердого мінерального палива (вугілля, антрациту) та залізної руди.

Сполучення цих двох осівних для сучасної техніки мінералів зробило з Донбасу що-найбільший промисловий район Союзу Радянських Республік. Загально-союзне значіння Донбасу знайшло собі влучну назву у виразі „Всеросійської кочегарні“.

Але копальні багатства України не вичерпуються лише вугіллям та залізом. На Донці, недалеко від

Никополя, є великі поклади марганцевої руди, що вона має велику вагу у сталеливарній справі. В районі станції Микитівки (Донбас) знаходиться місцеродження живого срібла. Там же, в Донбасі, в районі села Брянцівки, є великі місцеродження кам'янки. У кол. Харківській губернії містяться соляні джерела, що сіль з них добувалася шляхом виварки. Надзвичайно багата Україна на різного роду кошовні глини. Нарешті, хліборобське значіння України й багатства її ґрунту становлять собою основу для розвитку виробництва що до обробки харчових продуктів—цукрового, олійного, борошняного й т. инш.

З другого боку, Україна позбавлена цілої низки важливих корисних мінералів, наприклад, золота, цинку, цини, плинного палива — нафти та инш. Це утворює тісний господарчий зв'язок України з иншими радянськими республіками Союзу, що й собі теж залежать від українського цукру, вугілля та залізної руди.

Які бувають виробництва

Виробництвом називається господарча діяльність людини, що скерована на видобуття з природи, що нас оточує, корисних копалин мінералів (або рослин) і переробку їх на речі людського вжитку.

Від того, чи добувається продукт, чи перероблюється вже здобутий, виробництво поділяють на добувальне або обробне.

Гірнична добувальна промисловість із своїх продуктів дає, наприклад, залізну руду, що є сировина для обробного виробництва. Сільське господарство

також є добувальне виробництво; але борошняне виробництво є виробництво обробне, бо сировину для нього—зерно—вже одержано з природи у процесі сільсько-господарського виробництва.

Добувальне виробництво поділяють на сільське господарство та гірничну промисловість.

Сільське господарство через його особливу вагу будемо розглядати в окремій брошурі.

Оснвні галузі гірничного виробництва є здобич заліза, вугілля, марганцю, нафти, соли, міді, цини, коштовних металів—золота, срібла, платини (див. діаграму галузей виробництва).

Обробне виробництво ми можемо розподілити на такі оснвні вісім груп*:

1. Текстильне виробництво, що й собі теж розподіляється на шерстяне, бавовняне, льняне, джутове та шовкове виробництва.

2. Метало-обробне виробництво, що сполучає в собі загальне машинобудування, сільсько-господарське машинобудування та електро-технічне виробництво.

3. Хемічне виробництво, що охоплює виробництва соди, кислот (сірної та соляної), сірників, хемічних угноювань, косметичного краму та додаткових продуктів кокусування.

4. Паперове виробництво.

* Розрядкою вказані ті галузі виробництва, що мають поширений розвиток на Україні.

5. Обробка тваринних продуктів, що сюди входять, як окремі галузі, шкіряне та свічне виробництво й виробництво мила.

6. Обробка мінеральних продуктів, що охоплює виробництво цегли, скла, цементу, порцеляни, фаянсу. Через те, що виробництво скла є хемічний процес, його іноді вважають за хемічне виробництво.

7. Виробка харчових продуктів, куди входить борошняне виробництво, олійне, цукрова промисловість, гуральництво, броварництво та цукеркове виробництво.

8. Деревообробне виробництво.

Нижче ми подаємо нарис розвитку та стану кожної зі згаданих галузей промисловости на Україні.

Видобуття вугілля та металу є найважливіші галузі, і тому на них ми зупинимося докладніше.

Виробництво на Україні за кріпацтва

Історія великого фабричного виробництва, а також гірництва починається на Україні з другої половини минулого століття. До того існувало лише кустарне та, почасти, ремісничє виробництво—текстильне, обробки мінералів, тваринних та харчових продуктів. Правда, ще на початку XVIII століття були змагання організувати видобуття кам'яного вугілля (першу історичну довідку за кам'яно-вугільну промисловість ми знаходимо в наказі Петра I від 22 грудня року 1721), але відсутність ринку збуту та дешевих транспортних засобів для того, щоб перевозити такий накопичений

і мало коштовний вантаж, як кам'яне вугілля, гальмувало розвиток його видобуття.

Металургійне виробництво, що могло-б бути за споживача кам'яного вугілля (кам'яний вугіль вживають, як паливо, витоплюючи залізну руду в домнах), також не мало розвитку. Тільки поширення в південному районі будування залізниць могло прискорити розвиток гірничного виробництва.

Залізняка справа почалась на Україні року 1799, з утворенням Луганського державного чавунно-ливарного заводу; другий завод було збудовано у Керчі для витопління місцевих руд на донецькому антрациті.

Ці змагання скінчилися невдало.

Разом з тим, у Росії вже на початку років 1700 функціонувало щось до десятка руднів. Залізничне будівництво, що почалось опісля кримської кампанії (р.р. 1854—56), викликає потребу у рейкоробному виробництві. З року 1867 починається хуткий розвиток здобичи руди.

Цукрове виробництво на Україні має за свій початок 30-ті роки XIX століття; до 40-вих років, ще в обставинах кріпацького господарства, на Правобережній Україні функціонувало щось до 27 цукроварень.

Решта галузей великої промисловості мають за початок свого розвитку кінець минулого століття — р.р. 1880—1890.

Коли ми пригадаємо, що в Західній Європі перехід до великого фабричного виробництва відбувся

на де-кілька десятків років раніш, то перед нами повстане питання, як це з'явище пояснити. За основні причини такої промислової відсталості нашої країни можна вважати:

1) хліборобський характер виробничого життя країни й відсутність міського ремісничого населення, що воно стало-б за кадр робочої сили на час переходу до фабричного виробництва;

2) кріпацтво сприяло розвиткові кустарного виробництва, що задовольняло всі потреби поміщика та селянина і гальмувало розвиток фабричного виробництва; з другого боку, кріпацтво звязувало селян з землею і позбавляло місто робочих рук;

3) великі віддалення одне від одного населених пунктів України й віддаленність від фабрик та заводів місць видобуття сировини, що здорожчувало виробництво й вимагало вкладати великі капітали в залізничне будівництво.

Невдала для Росії кримська війна відіграє роль грізної перестороги для пануючих класів. Буржуазія бачить, що без розвитку промисловости Росія примушена буде перетворитись у безправну колонію чужоземного капіталу, що тоді він буйно зростає і розвивається.

Але для великого виробництва потрібні робочі руки, а їх бракувало—селян прикріплено було до землі. І ось Олександр II, під натиском передової буржуазії, переводить „велику реформу“— звільнення селян... від землі. Селяне, що їх звільнено було рабської залежності від поміщика, але

разом з тим і позбавлено землі, утворюють той запас робочої сили, що з нього черпає для себе ця робочу силу молода промисловість.

**Історія
виробництва
за капіталі-
стичної епохи**

Роки 1860.—1890 є роки, що впродовж них феодально-хліборобська Росія рішуче відмовляється від старого господарчого ладу і виходить на шлях великого капіталістичного виробництва.

Впродовж цих років іде напружене будівництво залізниць, що загальна довжина їх досягає на півдні 1.645 верств; спинається на ноги металургійне виробництво Донецького Басейну, зростаючи в 150 раз (з 80.000 пудів до 13.000.000 пудів); у 18 раз зростає здобич кам'яного вугілля, досягаючи р. 1890 у Донецькому Басейні цифри 230.000.000 пудів; іде також швидкий розвиток гірнично-соляної промисловости. Кількість цукроварень на Україні досягає до 150, які давали щось до 18.000.000 пудів цукру на рік. Утворюється також велике борошняне виробництво та гуральництво, організується виробництво сільсько-господарського знаряддя. Разом з тим починається великий приплив чужоземних капіталів на Україну, зокрема—до підприємств Донецького Басейну.

За роки 1890—1914 процес постійного розвитку різних галузей виробництва на Україні невинно зростає. Імперіялістична війна р. р. 1914—1917, а далі горожанська війна затримують цей процес розвитку на цілу низку років. Лише нині ми знову

наближуємося до довійського рівня і намагаємося майбутнього року його пересягти.

Року 1917 робітнича класа Росії взяла владу до своїх рук, і всі фабрики та заводи, що належали раніш приватнім власникам, стали власністю всіх трудящих. Горожанська війна особливо тяжко відбилась на господарстві України; виробництво тут впродовж двох років майже остаточно завмерло.

Наприкінці року 1919, коли було знищено денікінську армію, Радянська Україна одержує змогу перейти до відновлення зруйнованого господарства. З нечуваними зусиллями робітнича класа один за одним пускає заводи, що до цього не функціонували.

Однак, відновлення виробництва йде надзвичайно мляво, — його паралізує голод року 1921. Це відновлення майже не торкнулося видобуття вугілля й зовсім не торкнулося металу. Нова економічна політика радянської влади, що її оголошено було року 1922, та врожай року 1923 утворюють, нарешті, міцний фундамент до відновлення промисловости.

Кожного року йде збільшення виробки на 30—40%, що, зрозуміло, є крок уперед у справі зміцнення соціалістичних позицій та поліпшення умов життя робітничої класи й селянства.

Року 1925-26 загальна кількість продукції наближається до кількості її за довійських часів; у окремих галузях виробництва цей рівень скоро буде перевищено. З майбутнього року Радянська

Україна, залишивши позад себе довійськовий рівень, покінчивши з процесом відновлення, піде прискореним темпом по шляху будівництва нових фабрик та заводів і дальшого розвитку виробничих сил країни.

**Керування
виробництвом
на Україні**

До революції керування виробництвом на Україні ні в чому не відрізнялося від капіталістичних систем керування в будь-якій іншій країні: ті-ж окремі, що не є зв'язані один з одним, виробники, які вироблювали що завгодно і як завгодно, що конкурували один з одним та поволі поширювали виробництва за рахунок жорстокої експлоатації робітників.

Відзнакою умов господарювання на Україні від умов у Західній Європі була лише більша відсталість організаційної структури капіталізму, роз'єднаність підприємців і відсутність їхніх об'єднань—трестів, синдикатів, та ще—величезний вплив чужоземного капіталу, що становив в основній індустрії—кам'яновугільній та металургійній—щось до 50% всіх капіталів. Через цей вплив більша частина прибутків від виробництва йшла за кордон.

А проте, останні роки російського капіталізму є характерні змагання заводчиків та фабрикантів до об'єднання. Найзначніші з них—це організація „Продвугілля“ та „Продамету“.

„Продвугілля“—це товариство, що мало за своє завдання регулювати збут вугілля тих підприємств, що входили до цього об'єднання. Товариство утворилося на початку XX століття; його викликали до життя промислові кризи років 1890—1900.

Власники шахт, передаючи „Продвугілля“ виключне право на продаж здобутого в їх шахтах вугілля, намагались захистити себе від конкуренції і забезпечити організований вплив на ринок.

Синдикат „Продамет“ мав ті-ж завдання, що і „Продвугілля“, тільки в галузі збуту металу.

Економічне оживлення р.р. 1910—1913 поширило ринок збуту, довело до занепаду „Продвугілля“; „Продамет“ був життєздібніший і існував навіть деякий час опісля революції.

Планове керування виробництвом, коли всім виробництвом регулюють з одного центру, і народня енергія не витрачається дурно на конкуренцію та на кризи, як це неодмінно буває за капіталізму, — таке планове керування можливо лише за соціалістичного господарювання.

Керування виробничими підприємствами на Україні, що їх революція передала до рук трудящих, нині здійснюється так: підприємства однакової галузі промисловости об'єднано у трести, що керують ними, постачають їм сировину і продають той крам, що підприємства виробили.

Нині на Україні існують такі всеукраїнські трести: 1) Донвугілля, 2) Південсталь, 3) Південмаштрест, 4) Південнорудний трест, 5) Цукротрест, 6) Електротрест, 7) Укрсельмаштрест, 8) Хемвугілля, 9) Тютюнотрест, 10) Укрспиритотрест, 11) Текстильтрест, 12) Олійний трест, 13) Укрсілікаттрест, 14) Парцеляно-фаянс-шкло, 15) Українліс, 16) Махоротрест, 17) Металотрест, 18) Укрліспал,

19) Паперовий трест, 20) Укрсільтрест, 21) Каолін-об'єднання 22) акц. товариство „Кокусобензол“, 23) Шкіротрест, 24) Дунсукно.

Роботою трестів керує Вища Рада Народнього Господарства УРСР, що виробляє промислові плани розвитку народнього господарства і стежить за їх виконанням.

Трести—Південсталь, Донвугілля, Електротрест, Цукротрест і Центроспирт є трести загально-союзного значіння.

Діяльність цих трестів, що дають найважливіші продукти—вугілля, метал та цукор, має значіння не тільки для України, але і для всього Союзу Соціалістичних Республік; через те цими трестами керує безпосередньо з Москви Вища Рада Народнього Господарства СРСР.

Продукція цих загально-союзних трестів становить щось до 63% всього виробництва на Україні, цеб-то над половину всього виробництва.

Решта зі згаданих вище трестів є трести республіканського значіння тому, що об'єднують підприємства остільки великі, що вони мають вагу для всієї Української Республіки. Ці трести дають щось до 27% всієї продукції на Україні.

Решту підприємств дрібніших називають підприємствами місцевого значіння. Вони створюють у галузях промисловости об'єднання, що ними керують округові відділи місцевої промисловости. Вартість їхньої продукції становить щось до 10% всієї продукції на Україні. Регулює роботою

42-х округових відділів місцевої промисловости на Україні управління місцевої промисловости Вищої Ради Народнього Господарства.

Вища Рада Народнього Господарства УРСР у своїй роботі що до керування виробництвом на Україні виконує директиви Українського і Союзного уряду — Української Економічної Народи і Вищої Ради Народнього Господарства Союзу.

ДОБУВАЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО

Видобуття кам'яного вугілля

Завдання кам'яно-вугільного виробництва є здобуток з нетрів землі кам'яного вугілля, що являє собою продукт розкладу рослини, яка існувала колись на землі. Кам'яне вугілля має в собі великий відсоток вуглецю і йде на потреби промислового палива.

Кам'яно-вугільна промисловість України зосереджена на території, що займає західну частину довійськової Катеринославщини, східну частину кол. області Війська Донського та південну Харківщину. Ця територія одержала назву Донецького Басейну.

Площа Донецького Басейну складає 20.000 квадратних верстов і тягнеться зі сходу на захід на 350 верстов; максимальна ширина—150 верстов. Донецький Басейн міститься у зовсім безлісовому краю, поблизу моря. Із шости кам'яно-вугільних районів колишньої Росії—Донбасу, Домбровського басейну, Уралу, Підмосковського басейну, Західного та Східного Сибіру—Донбас своєю продукцією є найбільший район і до війни давав 74% всього вугілля, що добувалося в Росії. Окрім цього кількостного значіння, Донбас має такі переваги:

1) шари кам'яного вугілля в Донбасі залягають на незначній глибині, що полегчує роботу до збудування

шахт; в багатьох місцях шари вугілля виходять на поверх землі;

2) кам'яне вугілля Донбасу чудово коксується, що є одна з головних причин розвитку тут металургійної промисловости;

3) Донбас надто багатий на кам'яне вугілля найкращої якості—антрацит, * що він становить $\frac{2}{3}$ всього вугілля в Донбасі.

Коли кількістю здобичи Донбас стоїть на першому місці в СРСР, то своїми можливими запасами його значно переважають Кузнецький та Иркутський райони. Тоді, як запаси Кузнецького басейну вважають за 250 мільярдів тон, Иркутського—150 мільярдів тон, запаси Донецького Басейну—всього лише 59 мільярдів 613 мільйонів тон.

Коли кам'яне вугілля нагрівати до високої температури у безповітряній просторині, то від нього буде відділятися летюча речовина, опріч нелетючого вуглецевого лишку, що називається кокусом і що має більшу теплотвірну здібність, аніж вугілля.

Кокус відіграє надто важливу роль, як горючий матеріал, у цілій низці галузей виробництва, де потрібно високої температури, як, наприклад, у вито-плінні чавуна, у цементній справі, у содовому та цукровому виробництвах і т. инш. Опріч того, кокус дає змогу перетворити в що-найкраще паливо кам'яно-вугільний дріб'язок, що сам собою майже нічого

* Антрацит є вищий сорт кам'яного вугілля, що дає 95% вуглецю; кам'яне вугілля є всяке тверде копальне паливо, що дає по-над 75% вуглецю.

не вартий. Кокусування переводиться в особливих кокусувальних печах. Часто перед цим роблять механічну обробку—промивку та розпорошення на машинах і т. инш.

Далеко не всяке вугілля придатне до кокусування; воно розподіляється на таке, що може кокусуватися або инакше—запикатися, на таке, що наполовину запикається, і, нарешті, на таке, що запикатися не може зовсім, инакше—піскувате вугілля. З удосконаленням засобів кокусування, кількість вугілля, що може кокусуватися, побільшується.

Природні багатства Донецького Басейну величезні.

489444
Тут трапляється вугілля різних типів: вугілля з довгим полум'ям, що дає порошкуватий кокус і не дуже запикається; воно придатне на опалення парових котлів; далі йде полум'яне та газове вугілля, що має 80% вуглецю; це вугілля дає кокус, що не дуже запикається, крохке—для парових котлів та газових заводів; ковальське вугілля з кокусом, що добре запикається, вживають у ковальській справі; спеціальне кокусове вугілля, що дає щільний, стоплений кокус, вживаються у металургійних заводах. Зустрічається тут також, так зване, „тоще“ вугілля яке дає кокус, що мало запикається або зовсім не дає кокусу, і йде на опалення котлів і, нарешті,—антрацити, що зовсім не дають кокусу; вживають їх для опалення паровозів і для домашнього опалення.

Полум'яне та газове вугілля добувають переважно у Юзовському та Маріупольському районах; ковальське вугілля—у Центральному районі та

Мушкетово-Макеївському; кокусове вугілля—у Центральному, Алмазному, Юзовському (Сталінському); антрацити—в Боково-Хрустальському, Грушевсько-Власівському, Должанському.

До несприятливих особливостей Донецького Басейну треба віднести:

а) незначну міць шарів, що їх найбільша товща доходить до 2,5—3 арш. Частіш усього трапляються шари завтовшки 0,75—1,25 арш., а місцями є й такі, що товща їх лише 10 вершків;

б) нерівномірний розподіл шарів, що перешкоджає зосередити видобуття у невеликому числі пунктів і веде до необхідності будувати більшу кількість шахт. Так, пересічна здобич вугілля на кожному шахті становила в Донбасі року 1912 3,1 мільйонів пудів, тоді як у Вестфалії (Германія) кожна шахта давала пересічно 7 мільйонів пудів.

Перші відомості за знаходження кам'яного вугілля в Донбасі маємо за азовського походу Петра I, на початку XVIII століття. Важко сказати, з якого саме часу почалась розробка вугілля, але, у всякому разі, до років 1860-тих здобич його була надто мала, техніка здобичи була надзвичайно примітивна: розроблювалися лише верхні шари; руднична вода відливалась звичайними цеберками, що рухалися кінними коливоротами; якщо вода прибувала у великій кількості—шахти кидали.

З середини 60-тих років починається невпинний зріст здобичи кам'яного вугілля в Донбасі. Збудування (років 60-тих) цілої низки залізниць дало

вихід донецькому вугіллю до Азовського та Чорного моря, до районів цукрового виробництва і до центральної Росії. Споживання донецького вугілля поширилось до Києва, Москви, Саратова, Володимира. Окрім того, і самі залізниці стали його багато споживати. Надто велику вагу мав, нарешті, розвиток південної залізничної промисловости, що, вироблюючи рейки для залізничного будівництва, теж споживала кам'яно-вугільне паливо у великих розмірах.

Через всі ці обставини видобуття кам'яного вугілля надто збільшувалося; з року 1880 до року 1911 видобуття вугілля збільшилось більше, ніж удесятеро.

90-ті роки є роки найбуйнішого промислового підвищення в Донецькому Басейні. Це підвищення викликав надзвичайно швидкий зріст залізничного будівництва та металургійної промисловости. Зв'язок між цими галузями виробництва яскраво видно з такої таблиці:

Роки	Здобич вугілля в Донбасі (у мільйонах пудів)	Довжина залізниць (у верствах)	Витопління чавуна на півдні (у мільйонах пудів)
1891	—	118	15,1
1892	—	490	17,0
1893	239,8	1691	19,9
1894	295,9	2117	27,1
1895	298,3	1839	33,6
1896	311,8	2272	38,8
1897	411,7	2394	46,1
1898	461,9	2865	61,1
1899	562,8	4692	82,2

Цими роками був найінтенсивніший приплив чужоземних капіталів (найбільше французьких та бельгійських) до металургійної та кам'яно-вугільної промисловости Донецького Басейну. До кінця 90-тих років по-над 50% всієї здобичи кам'яного вугілля в Донбасі припадало на долю чужоземних підприємств.

За першого десятиріччя 900-их років помітний був занепад розвитку Донецького Басейну та залізничного будівництва в країні. Вся Росія перебувала в стані зменшення економічної кон'юнктури. Підвищення її в Донбасі починається знову лише останніми роками перед війною.

З року 1910 до року 1913 здобич мінерального палива в Донбасі зростає по-над 60%, а саме— з 1.019,9 мільйонів пудів до 1.683,8. Одночасно зростає витопління чавуна на заводах України— з 125,8 мільйонів пудів до 186,2 мільйонів.

Зупинимось трохи на характері споживання донецького вугілля за довійськових років.

Із загальної кількості донецького вугілля, що було вироблено років 1911—1913 (1.355 мільйонів пудів), 296 мільйонів пудів споживалось на місці; більша частина цієї суми (15,3% загальної кількості) йшла на потреби кокусування та брикетування, * а менша—на власні потреби копалень.

* Брикети виготовляють з цементованого смолою вугільного порошку формою цегли; вони являють собою паливо; виробництво брикетів—років 1911-13—7,7 міл. пудів і року 1914—20,4 міл. пудів.

На ринок вивозилось 1.059 мільйонів пудів, що з них 291 мільйон пудів споживали залізниці, 234 мільйони пудів—металургійні заводи, а решта—534 мільйонів пудів ішла на задоволення потреб цукроварень (65 мільйонів пудів), пароплавів Чорного та Азовського моря (33 мільйонів пудів), газових та соляних заводів (11 мільйонів пудів) і т. инш. Вугілля йшло також на домашнє опалення у цьому великому безлісовому районі.

Розподіл здобичи вугілля в Донбасі, згідно з його якістю за даними року 1914, є такий:

ГАТУНКИ ВУГІЛЛЯ	Кількість (у міл. пудів)	% до загальної кількості
Кам'яне	296,3	17,7
Газове	104,2	6,2
Ковальське	133,0	7,9
Кокусове	787,3	46,6
„Тоще“	50,8	3,0
Антрацит	312,2	18,6
Р а з о м	1683,8	100

Робітників в Донбасі до року 1912 було: тих, що заняті у виробництві кам'яного вугілля—114.863, з пересічною продукційністю праці одного робітника на рік—8.965 пудів, і тих, що заняті у виробництві антрацити—25.822 чоловіки, з пересічною продукційністю праці—7.168 пудів.

Виробництво кокусу також зростало надзвичайно швидко й досягло до року 1914 278,4 мільйонів пудів.

За час війни розвиток здобичи вугілля у Донецькому Басейні маємо такий:

Р О К И	Здобич в міл. пуд.	Число робітників
1914	1.689	—
1915	1.627	207.900
1916	1.751	247.000
1917	1.510	—
1918	541	—
1919	338	—
1920	273	128.969
1920-21	284	117.456
1921-22	405,9	96 832
1922-23	445,7	117.200
1923-24	741,9	133.300
1924-25	760,7	118 215
1925-26	1.130,9*	135.888

З наведеної таблиці видно, що перший рік війни не дає зменшення здобичи вугілля; це пояснюється значним зростом здобичи за перше півріччя ще до війни, що розпочалася липня року 1914. На здобичі року 1915 вплив війни стає вже помітний. Підвищення здобичи вугілля року 1916 пояснюється натиском військового відомства, що викликаний був поразками російської армії на фронтах. Здобич року 1916 є рекордна в історії Донбасу.

Рік 1918 дає катастрофічне зниження виробництва вугілля. Радянська влада, що її встановлено було на Україні на початку року 1918, починає переводити націоналізацію копалень, але не встигає її закінчити.

Березня року 1918 на Україну насовується німецьке військо. Знову йде денационалізація

* Передбачено за планом.

копалень, щоб-то передача їх колишнім власникам. Це все, звичайно, негативно відбилося на здобичі.

Роки 1919—1920 проходять під знаком жорстокої горожанської війни: ради, Деникін, знову ради і знову наступ Врангеля. Втеча робітників у спокійніші райони, відгуки голоду, відсутність коштів—все це страшенно знижало здобич. Рік 1920 дає найнижчу цифру здобичи за останні п'ять років.

Перший мирний рік (1921) дає вже підвищення здобичи вугілля. З цього часу кожного нового року кам'яно-вугільне виробництво поволі наближається до довійського рівня. Виробничий план р. 1925-1926 передбачає здобичу 1.130,9 міл. пудів, щоб-то 67,2⁰/₁₀₀, або по-над $\frac{2}{3}$ проти здобичи року 1913.

Розглядаючи стан виробничого життя Донбасу за післявійськового періоду, не можна не згадати таких двох з'явищ: 1) зменшення кількості копалень, щоб-то концентрація здобичи, і 2) надзвичайне зниження продукційності на одного робітника. Концентрація здобичи вугілля, щоб-то зосередження здобичи лише на невеликому числі найбільших копалень, викликано тим, що здобич вугілля на великій копальні є значно дешевша, аніж на малій. Радянська влада, прагнучи можливо економніше використати свої кошти в кам'яно-вугільному виробництві, вирішила розроблювати лише ті копальні, де здобич є дешевша. Тому з року 1919 число копалень надто знижується; найбільше зниження числа шахт маємо року 1921, хоч загальна здобич цього року, супроти минулого, зросла.

Року 1919 в Донбасі було 1.607 шахт, до кінця року 1920—щось до 1.000, а після переведеної літом року 1921 концентрації—всього 289 шахт. Пересічна здобич на одну шахту, отож, року 1921 була 1,231 мільйонів пудів.

До року 1926 розроблюється 200 шахт, що дає пересічну здобич на одну шахту 5,565 міл. пудів.

Зниження продукційности на одного робітника видно з таких цифр: коли пересічна продукційність року 1912 становила 8.655 пуд., то року 1920 ця цифра знизилась до 2.116 пуд., щеп-то більш аніж вчетверо. До року 1926 пересічна продукційність знову підвищується до 8.241 пуд., щеп-то мало не досягає довійськової.

Таке зниження продукційности за післявійськових років пояснюється в значній мірі малою виробничою навантажкою Донбасу, що далеко не використовує всіх можливостей що до здобичи вугілля.

Нині оснiвна проблема у кам'яно-вугільній промисловості є переустаткування, механізація виробництва. Коли пригадаємо, що, починаючи з року 1913, устаткування лише руйнувалось, але не замінювалось і не відновлювалось, то легко собі уявити, оскільки ми відстали від сучасної техніки. І дійсно, техніка здобичи вугілля за ці роки зробила величезний крок уперед по шляху механізації роботи, щеп-то заміни людської праці машиною.

Коли у нас в Донбасі всі операції що до підіймання на поверх вугілля провадяться руками, то в Америці — передовій країні техніки — машина

замінює людину в усіх роботах здобичи вугілля. Так, наприклад, 20.000 врубових машин замінюють півмільйонну армію забійників, через що продукційність на одного робітника в Америці у 5—6 раз перевищує довійську продукційність праці на одного робітника в Донбасі.

Оснівні роботи здобичи вугілля є: 1) відбойка, 2) навантаження, 3) відвозка, 4) підіймання на поверх. Коли буде механізовано виробництво, роботу що до відбойки (цеб-то відколювання шматків вугілля від шару), яку виконував раніш забійник, буде провадити врубова машина, роботу що до навантаження виконуватиме вантажна машина, відвозка буде провадитись не кіньми чи відвозчиками, а електровозами. Заміна чоловіка машиною не тільки звільняє робітника від надзвичайно тяжкої праці в шахті, але ще й знижує собівартість вугілля. Тому питання за механізацію є оснівне питання майбутньої роботи Донецького Басейну в справі поширення та зменшення собівартости здобичи вугілля.

„Донвугілля“ — трест, що є керівник кам'яно-вугільної промисловости на Україні—ще року 1924 післав до Америки комісію для вивчення найновіших методів роботи та щоб купити врубові та вантажні машини. Закуплені машини уже з поспіхом роблять на наших копальнях. Тепер „Донвугілля“ веде переговори з цілою низкою чужоземних (німецьких та американських) фірм з приводу дальшого переустаткування Донбасу.

Велику роботу, щоб всі нові технічні досягнення Заходу було переведено в життя й у нас, вже розпочато в кам'яно-вугільному виробництві на Україні.

Рудне та залізоробне виробництво* Рудне виробництво має за свою мету видобуття з нетрів землі різних руд. Завдання залізоробної промисловости є перетворити здобуту залізну руду в метали (чавун, залізо, сталь) та переробити їх у напівфабрикати. Дальша переробка напівфабрикатів, що одержуються в такий спосіб, є вже справа металообробної промисловости.

Залізна руда зустрічається в природі в різних виглядах, що мають різні назви і що мають різний відсоток заліза. Україна надто багата на один з найкращих видів залізної руди, що має, так званий, залізний полиск, багата також і на його різностать—червоний залізняк. Великі шари цієї руди знаходяться в районі Кривого Рогу. В районі Керчі містяться що-найкоштовніші скиби бурого залізняку. Інших видів залізної руди на Україні не зустрічаємо.

Розрізняють три види заліза: чавун, сталь та залізо в стислому розумінні. Відрізняються вони одне від одного кількістю вуглецю та температурою, що за нею вони топляться. Чавуном називається залізо, що має найбільшу кількість вуглецю (2,5—4%) і найнижчу температуру

* Оскільки здобич руди та металургійне виробництво (перетворення руди в метал) тісно зв'язані між собою, ми розглядаємо їх тут спільно. По суті залізоробне виробництво, звичайно, не є добувальне.

топління (1.150—1.300°). Сталь є залізо, що має вуглецю від 0,5—1,5%, а температуру топління 1.300—1.500°. Нарешті, залізо, в стислому розумінні, має вуглецю не більш як 0,2—0,3% і топиться за температурою 1.500° та вище.

Залізо відоме людству з давніх давень. У старовину його добували безпосередньо з залізної руди, розпикаючи її у ямах або у горнах та печах, а одержаний напівпродукт далі оброблювали ударами молотків.

Лише XII—XIII століття випадково було винайдено чавун. Коли надмірно нагріти піч, щоб одержати залізо, в горні печи можна знайти текучий метал—чавун. Цей винахід мав надто велику вагу у всій дальшій історії заліза.

З того часу безпосереднє виробництво заліза поділяють на дві послідовні стадії—спочатку вироблюють чавун, а далі вже з чавуна, шляхом „фришування“, одержується залізо.

Вигідність такого розподілу роботи полягає в тому, що він дає зощадження палива, і металу губиться значно менше.

Витопління чавуна провадиться в домених печах, чи домнах, що являють собою циліндричні печі, ширші в середині. Спочатку домни робили тільки на деревинному паливі; нарешті, року 1735, англієць Дербі винайшов спосіб витопління чавуна на кам'яновугільному кокусі. Цей спосіб одержав всезагальне розповсюдження, і з того часу топління чавуна хутко поширюється.

Переробка чавуна на залізо та сталь провадилась спочатку у кричних печах, де також вживалось лише деревинне паливо. І тут винайдення засобу заміни дров кам'яним вугіллям утворює революцію в техніці залізобного виробництва. Цей винахід зробив року 1784 Корт у Англії; винахід одержав назву пудлінгування.

Дорожнеча пудлінгування примушувала винахідців удосконалювати способи виробки заліза та стали. Два нових способи було винайдено майже одночасово року 1850. Бессемер винайшов спосіб переробки чавуна шляхом продування через розтоплену масу металу струмінв атмосферного повітря. Десять років опісля того брати Мартен винайшли другий спосіб виготовування текучого заліза та стали, сполучючи перетопління чавуна та ковного заліза. Цей останній спосіб поволі витискував всі інші, і вживається нині мало не завжди тільки він.

У Росії першу рудню утворив голандець Вініус року 1632, поблизу Тули. Року 1800, коли було засновано чавунно-ливарний завод у Луганському,—перший на Україні—в Росії вже функціонувало де-кілька десятків заводів, переважно на Уралі, що давали по-над 10 мільйонів пудів чавуна на рік. Майже в такому стані уральське виробництво, що розвиток його йшов надто мляво, існувало до років 60-тих ХІХ століття.

Загальний стан Уралу за того часу був несприятливий для його розвитку. Причиною до цього була

низька техніка витоปลіння, хижацька експлоатація природніх багатств Уралу — лісів на паливо, робоча сила, що була кріпацька, і, нарешті, низька продукційність праці. Скасування кріпацтва стало за рішучий удар для Уралу. Звільнені від кріпацтва робітники, що замучені були каторжною працею, тікають із заводів до інших районів. Разом з тим, південні заводи — Луганський та Керченський (що було його збудовано року 1845) теж були мало життєздібні. Лише якісь нові зміни способів виробництва могли вивести залізоробну промисловість Росії з того стану, в якому вона опинилась тоді.

Цьому допоміг винахід Бессемера, винайдення величезних покладів чудової руди у Криворозькому районі, збудування залізниці, що сполучила цей район з Донбасом, та, нарешті, колосальний попит на метал, що його викликав зріст молодшої російської промисловости та транспорту.

Уральська промисловість, що існувала лише за підтримкою своїх лісів, примушена була позбавитися першенства й поступитися ним Кривому Рогові, що через свою незначну віддаленість від Донбасу мав перейти на передовий і дешевший спосіб витопління руди на кокусові. Сполучення в Донбасі чудового кокусового вугілля та багатих на залізо руд утворює тверду базу для розвитку металургійної промисловости на Україні.

Україна надто багата на залізну руду; поклади її скупчені, головню, у двох районах — Криворозькому та Керченському. Перший з них міститься

верстов за 150 до південно-заходу від Катеринослава, там, де зливаються річки Інгулець та Саксаганка; він не так багатий кількістю (запаси руди тут— 5.246 міл. тон), зате дає чудову руду своєю якістю.

Другий район міститься на Керченському півострові у Керченського протоку. Він має величезні запаси руди гіршої якості, що має лише 40% заліза; ця руда називається бурим залізняком. Запаси її досягають 27.450 міл. тон.

До війни розроблювалось найбільш Криворозьке місцезодження. Років 1911—1913 Керченський район дав лише 24 міл. пудів, а Кривий Ріг—335 міл. пудів.

Початок української металургії поклав англійський металург Джон Юз, що, переборюючи великі труднощі, в зв'язку з малонаселеністю місця і браком шляхів сполучення, року 1869 почав будувати залізобудний завод недалеко від Бахмуту (нині Артемівську) у Донецькому Басейні. Населений пункт, що утворився навколо заводу, одержав назву „Юзовки“ (нині Сталіно).

Майже одночасно було засновано два інші заводи. Один—казенний у Лисичанському, що скоро його було закрито, та другий поблизу Сулина, що його збудував руський підприємець Пастухів. Цей завод до року 1887 робив з великими перервами.

Справа південної металургії, однак, посувалася вперед надто мляво, аж поки не розпочалася розробка криворозьких покладів.

Ще року 1866 поміщик А. Н. Поль спостеріг прикмети залізної руди у Криворозькому районі,

але лише року 1880 йому пощастило притягти до цієї справи чужоземні капітали, а далі домогтися збудування Катеринівської дороги, що сполучила Кривий Ріг з Донбасом, а року 1886 взятися і до розробки покладів.

Починаючи з цього року, величезні гамарні та сталеливарні заводи зростають, мов гриби. До кінця 90-тих років на півдні налічується вже 18 великих заводів з 50.000 робітників.

Рок 1886 Україна стоїть ще на третьому місці загально-російської здобичи; року 1888 вона стає вже на другому місці, перевищивши Центральний район, а року 1895 перевищує і Урал. За останні роки Україна давала вже $\frac{2}{3}$ всієї продукції чавуна, що вироблюється у Росії.

Цифри виробництва чавуна та заліза за довійськову історію української металургії є такі (у міл. пуд.):

Р О К И	Витопління чавуна	Вироблено готового заліза та стали
1870	0,3	—
1880	1,3	1,62
1890	13,4	59,24
1900	91,5	98,0
1914	186,2	143,0

Передвійські роки є період збільшеного зросту української металопромисловости. Цифри витопління чавуна з 126,3 міл. пудів року 1910 підвищуються до 189,7 мільйонів пудів року 1913, цеб-то за три роки витопління чавуна зростає в півтора рази. Року 1913 Україна дає вже 67% загально-російського витопління, хоча тут функціонує всього

лише 47 доменних печей, із загальної кількості в Росії—190. Число робітників до року 1912 досягає 75.596 чоловік; пересічна заробітня платня на одного робітника є 480 карб. на рік.

Здобич залізної руди також зростає, хоч і не так швидко. Що до цього маємо такі цифри:

ЗДОБИЧ ЗАЛІЗНОЇ РУДИ ЗА РОКИ 1904—1914

(в мільйонах пудів)

Р а й о н и	1904	1908	1912	1913	1914
Кривий Ріг	202,3	222,5	327,2	387,8	189,2
Керченський район . . .	12,5	19,7	25,1	29,3	33,5
Донецький Басейн . . .	1,2	1,7	—	—	—

Величезне значіння Кривого Рогу наочно видно з наведеної вище таблиці.

Кількість робітників у Криворозькому районі року 1913 є 23.595 чоловік; ці робітники працюють на 85 руднях.

Війна, дарма, що викликала військовий попит, дає кожного року зниження, як здобичи руди, як і витопління чавуна.

Рік 1918 дає відразу катастрофічне зниження витопління до 12 мільйонів і повне припинення здобичи руди. Причиною до цього було те, що багато робітників, в звязку з горожанською війною, залишили роботу, рудні залито водою. Наступного року (1919) витопління чавуна знижується до 1,6 міл. пуд., цеб-то становить менш, аніж 1⁰/₁₀ проти року 1913, а року 1920—до 0,9 міл. пудів.

З року 1921 починається вже повільне підвищення виробництва. Переводиться реформа в галузі керування південною металургією — організується трест Південсталь. Вводиться нова система оплати робітників, і продукція чавуна є вже 2 мільйони пудів.

Наступний рік (1921-22) дає дальше підвищення до 4,7 мільйонів пудів. Року 1922-23 витолено 6,87 міл. пудів чавуна, а року 1923-24—22,67 міл. пудів і р. 1924-25—53,3 міл. пуд. Виробничий план року 1925-26 передбачає збільшення виробки до 116,9 міл. пудів, що становитиме 63,8⁰/₁₀ проти виробки року 1913.

З року 1921 відживає й залізорудна промисловість, що була на три роки зовсім завмерла. Року 1921 здобуто було 517.810 пудів руди, а року 1922 вже 6.851.000 пудів. Наступні роки дають такі цифри здобичи: рік 1923-24—26,87 міл. пуд., рік 1924-25—77,9 міл. пудів, а за планом року 1925-26 передбачено виробити 215,0 міл. пудів, цеб-то 65⁰/₁₀ проти року 1913.

* * *

Ми говорили тільки за залізорудну та залізорудну промисловости. Тепер де-кілька слів за здобич марганцевої руди.

Місцєродження марганцевої руди містяться біля Никополя на Катеринославщині. Року 1909 було здобуто 9,11 мільйонів пудів, що з них південні заводи споживали по-над 5 міл. пудів, і щось до 4 міл. пудів вивозилось за кордон, переважно до Германії.

Післявійськове відродження здобичи марганцю почалося року 1921; тоді добуто було щось до 4 тисяч пудів. Наступний рік дає вже 2.543 тисячі пудів, причім налагоджується експорт марганцю за кордон. Рік 1922-23 дає 3,99 міл. пудів марганцю, а 1923-24—6,10 міл. пудів; року 1924-25 здобуто 10,99 мільйонів пудів, а рік 1925-26, згідно з планом, мусить дати 30 мільйонів пудів, цеб-то 200⁰/₀, або вдвічі більше за довійськову здобич.

Усю рудну промисловість України об'єднано нині в один трест—Південнорудний (ПРТ).

Соляна здобич

На Україні добувається така сіль: кам'янка, самосадна та виварна. Величезні місцєродження кам'янки знаходяться в Донбасі, поблизу села Брянцівки. Самосадну сіль (що одержується з соляних озер, де вона через велику насиченість води сідає на дно, ніби соляна кора) дає Сакське озеро у Криму та Херсонський район. Нарешті, виварна сіль одержується з соляних джерел: соляний розчин джерела випарюється й виділяє чисту сіль. За багаті на такі джерела є Слов'янський та Артемівський (Бахмутський) райони.

Соляна промисловість України належить до старіших галузей нашої гірничої промисловости. Ще року 1675, згідно з проханням слобожан Ізюмського козачого полку було утворено на річці Торці „Соляне місто“, що далі названо було Тором, а пізніше Слов'янськом.

Особливий розвиток одержало гірничо-соляне виробництво наприкінці минулого століття. За час

років 1900—1914 добувалось самосадної соли пересічно за рік 25 міл. пудів, кам'янки—26,2 міл. пудів та виварної соли—6,7 міл. пудів. Загальна здобич соли на Україні становила половину всієї російської здобичи за того часу.

Нині соляні підприємства на Україні об'єднано в Укрсільтрест.

Року 1921 в усіх районах було добуто 22.395.000 пудів соли; це становило щось до 60% проти довійської здобичи (року 1913 добуто було 37.200.000 пудів соли). Року 1924-25 було добуто 24 міл. пудів одної кам'янки.

ОБРОБНЕ ВИРОБНИЦТВО

Ми докладно зупинялись на двох осівних виробництвах України—кам'яно-вугільному та металургійному. Вугілля та метал становлять 50% загальної вартости української продукції, і в цих виробництвах працює щось до 65% загальної кількості робітників. Решта галузей виробництва мають менше значіння, і тому ми лише в загальних рисах зупинимось на кожному з них.

Метало- обробне виробництво

Із металообробних виробництв на Україні одержала найбільший розвиток галузь сільсько-господарського машинобудування. Ця галузь виробництва бере початок свого розвитку з років 70-тих минулого століття. До року 1911 загальна вартість продукції сільсько-господарських машин на Україні досягла 33 міл. карбованців, цеб-то до 66% проти загальної вартости російської продукції, що становила тоді 50,3 міл. карб.

Найбільш сільмашзаводів містилось у Таврії, Херсонщині та Київщині, але найбільшу продукцію давали сім великих заводів в районі Олександрівська.

До війни голівні речі виробництва що до їх вартости були: плуги, жачки-лобогрійки та рядові сівалки.

Дарма, що сільмашвиробництво в країні мало великий зріст, потреба на машини повністю не

задовольнялась, тому треба було їх довозити на значну суму із-за кордону. Сума довозу мало не досягала, а іноді навіть перевищувала загальну цифру внутрішнього виробництва сільгоспмашин у Росії. До того-ж, довів машин викликало ще й те, що власне машинобудування давало здебільшого лише найпростіші машини—плуги, приводи, сівалки; складніші машини—снопов'язалки, великі молотарки, локомобілі—вироблювались у незначній кількості, і їх доводилось одержувати із Германії та інших країн.

Війна й особливо революція дають надто велике зниження сільмашвиробництва. Лише з року 1922 воно знову—і доволі швидко—підвищується. Наприкінці року 1921 утворено два всеукраїнські трести, що об'єднують все виробництво сільгоспмашин—Укртрестсільмаш, що до нього входять сім найбільших заводів на Україні, які давали до війни більш ніж половину всього українського виробництва, і Південсільмаштрест, що об'єднує дрібніші заводи Олександрівського району.

За першого року роботи трестам перешкоджав недохват коштів; ті запаси на склепах, що залишилися з дореволюційного часу, було розпродано, нових машин вироблювалось мало, до того-ж голод р. 1921 позбавив їх оснiвного споживача—селянства.

Нині виробництво сільсько-господарських машин є одно з тих виробництв, що розвиток їх іде з певним успіхом. Досягнення його за останні роки є такі: року 1922-23 було вироблено продукції

на 8,40 міл. карб., р. 1923-24—на 12,81 міл. карб., р. 1924-25—на 27,67 міл. карб. Виробничий програм року 1925-26 передбачає цифру вартости продукції цього року на 43,50 міл. карб., що буде перевищувати довійськову продукцію на 35⁰/₁₀₀. Коли взяти лише ті заводи, що функціонують зараз, то їх виробка мало не в 2¹/₂ рази перевищує довійськову, через те, що 8 заводів, які нині функціонують, дали року 1913 продукції на 18,40 міл. карб.

Треба відокремити виробництво тракторів, що до війни на Україні воно зовсім не було розвинено. Року 1923-24 вироблено було всього лише один трактор, року 1924-25—193, з них 150 виробив Укртрест-сільмаш, а решту Південмаштрест.

Коли сільсько-господарське машинобудування у нас поширено доволі значно, то цього не можна сказати за загальне машинобудування. Виробництво різного роду машин—паровозів, двигунів, спеціальних верстатів—не має ще великого розвитку в СРСР взагалі. Це пояснюється надто кволим зрістом фабрично-заводського виробництва в країні, що є голівний споживач машин. Тому до самого кінця XIX століття мало не весь попит на машини задовольняв чужоземний довіз.

Однак, з 90-тих років минулого століття з'являються великі заводи й у нас. До року 1912 на Україні машинобудування провадилось на 13 механічних заводах, чотирьох переробних та багатьох доменних заводах; вартість випуску складала 47,5 міл. карб., що становило трохи менше чверти

загально-російської продукції. Порівнююче добре на Україні було поширено паровозобудування; його зосереджено було на двох найбільших заводах—Харківському та Луганському. Ці заводи давали 40% загально-російського виробництва паровозів.

За періоду відродження було вироблено машин: року 1922-23 на 10.200 тис. карб., року 1923-24—13.635 тисяч, року 1924-25 — 22.371 тисячу і року 1925-26 передбачається виробити машин на 43.147 тисяч карбованців, що становитиме 91% проти довійської виробки.

Як видно з наведених цифр, загальне машинобудування поруч із здобичею вугілля та металургією по рік 1925-26 значно відставало від довійських норм і розвивається далеко слабшим темпом, аніж решта галузей виробництва. Це є цілком зрозуміле явище. Оскільки машинобудування має за своїх голівних споживачів промисловість та транспорт, розвиток виробництва машин не міг посуватися вперед до того часу, аж поки для промисловости не стали потрібні нові станки та двигуни, а транспортіві—нові паровози та вагони.

Отож, ця галузь виробництва неминуcho повинна була відставати, аж поки згадані виробництва не досягнуть довійської норми.

Дійсно, перші роки відновлення виробництва машин є характерні надзвичайною невпевненістю та хитаннями. Трести не тільки не мали замовлень на машини, але брали під сумнів потребу взагалі продовжувати машинобудування найближчими роками.

Всі пам'ятають славетні „запалки“ років 1920—21. Продукція року 1922-23 мало в чому відрізняється від цих „запалок“. Заводи, не маючи змоги збудувати паровози та двигуни, намагаються перейти на виробництво... поштових ящиків, вісів і т. инш.

Перехід на таке дрібне виробництво, що невластиво ні устаткуванню, ні технічній звичці робітників, лише забруднював цехи. Єдина серйозна робота, що тоді її пророблено,—це ремонт паровозів.

Рік 1924-25 є рік змін. Цього року остаточно налагоджуються взаємовідносини з найбільшим замовником—НКШС, і цифра продукції відразу сягає на 70%.

Накреслений на рік 1924-25 програм, проте, не було виконано на 14%; це пояснюється впливом минулих років—неналагодженістю виробництва, перервами у постачанні, відсутністю технічного персоналу і т. и.

Року 1925-26 машинобудування йде в обставинах гострого голоду на метали та металеві вироби. Урожай року 1925 висунув перед всією промисловістю Союзу завдання максимально розгорнути виробництво, щоб дати на село потрібні йому вироби в обмін на хліб. Поширюючи виробництво, заводи устатковано новими верстатами та машинами.

Отож, з'являється попит на вироби машинобудування. План виробки машин на рік 1925-26 складено через те з орієнтацією на інтенсивний розвиток збільшення продукції.

Проте, наші власні заводи ще далеко не в силі задовольнити попит країни на машини, і нам доводиться—і ще багато років доведеться—замовляти

всі складні машини—автомобілі, трактори, різні верстати, машини до писання та инш.—із-за кордону.

Машинобудівельні заводи України об'єднано в Південмаштрест.

Нам залишилось ще сказати де-кілька слів за електро-технічну промисловість. До війни ця галузь виробництва на Україні не існувала, і лише за часів війни сюди перевезено завод „Всеагальної Компанії Електричства“ та завод електро-технічної порцеляни Есена. Ці заводи було евакуйовано з Риги, перший з них до Харкову, а другий до Слов'янську. Ці заводи являють собою надто великі підприємства.

Завод ВЕК, нині „Електросила Ч. І“, є найкращий у всьому Союзі; він займає площу 20 десятин і розрахований на 5.000 робітників. Нині обидва заводи інтенсивно поширюють своє виробництво. Значіння їх, в зв'язку з електрифікацією країни, величезне. Вартість продукції українського електро-виробництва зростає так: року 1922-23—2.132 тис. карбованців, року 1923-24—2.896 тис. карбованців, року 1924-25—6.171 тис. карбованців. Згідно з планом на рік 1925-26, вартість продукції електро-виробництва на Україні передбачається довести до 9.675 тисяч карбованців.

Хемічне виробництво

Хемічне виробництво має величезну вагу в умовах сучасної техніки. Навряд чи можна знайти якусь иншу галузь промисловости, що так чи инакше, вбічно чи безпосередньо, не користувалась-би з продуктів хемічного виробництва, як сировиною

або допоміжним матеріалом. Текстильна та паперова промисловість (що споживають щолок, кислоти та соли), військова та будівельна є найтісніше зв'язані з хемічною промисловістю. Тому хемічна промисловість в країнах передової машинової техніки (Америка, Германія) має найбільший розвиток. У нашому Союзі взагалі і, зокрема, на Україні хемічне виробництво розвинено мало. Здається, ні в якій іншій галузі виробництва у нас немає такої відсталості від сучасних досягнень проти Європи та Америки, як в цій галузі промисловости.

Тим часом природні багатства України дають широкий простір для розвитку хемічної промисловости. До війни більшість хемічних продуктів ішла до нас із за-кордону, і лише війна примушує звернути увагу на цю галузь виробництва.

Найбільший розвиток хемічного виробництва маємо в Донецькому Басейні, де зосереджено мало не всі українські хемічні підприємства.

Оснівне значіння цієї галузі виробництва мала содова промисловість. Соду вироблювали два великі заводи—товариство „Любимов та Сольве“ у Лисичанську і Південно-руське товариство для виробки та продажу соди, поблизу Слов'янську. Щоб уявити собі значіння цих заводів, доволі сказати, що лише один завод „Любимов і Сольве“, за даними року 1913, виробив щось до 84⁰/₀ загально-російського виробництва кальцинірованої соди, щось до 67⁰/₀ каустичної соди та до 70⁰/₀ всього виробництва двоуглекислої соди.

Горожанська війна до пня знищує хемічну промисловість, і відродження її почалось лише наприкінці року 1921, коли з найбільших підприємств Донецького Басейну утворено було трест „Хемвугілля“, що об'єднує частину содових, кислотних, фарбових та шкляних заводів Донбасу. Решту заводів, так званої, Слов'янської та Костянтинівської групи об'єднано року 1922 у другий трест—„Шкло-сода“, що року 1923 ввійшов до „Хемвугілля“.

Особлива галузь хемічного виробництва є використання побічних продуктів кокусування, так зване, кокусобензольне виробництво.

За кокусування, як побічний продукт, одержується світильний газ. Раніш цей газ не використовували, але за останній час виявилось, що в ньому є низка надто коштовних продуктів, які можна одержати з нього шляхом, так званої, дрібленої перегонки та згущення в особливих конденсаційних апаратах.

Серед цих продуктів, що набули великого промислового значіння, голівні є: амоніачна сіль, що йде на угноювання, та кам'яновугільна смола, що є матеріал для одержання великої кількості важливих продуктів, а саме: різних лаків, сажи (для друкарської та фарбової справи), бензолу, толуолу (для виготовлення вибухливої речовини) та де-яких парфумерних, миловарних продуктів, штучних фарбів і т. инш.

Війна посуває розвиток на Україні кокусобензольного виробництва, бо військовому відомству на

виготовання вибухливої речовини потрібна була значна кількість вуглеводнів. Число заводів та їх продукція хутко зростають. Наприкінці року 1917, коли було припинено війну, вся кокусобензольна промисловість завмирає і знову відродилась лише року 1922 з утворенням акційного товариства „Кокусобензол“.

Відновлення хемічного виробництва характеризують такі цифри: року 1922-23 вартість хемічного виробництва на Україні складала 10 міл. карб., року 1923-24—15 міл. карбованців, року 1924-25—23,14 мільйонів карбованців. Згідно з планом року 1925-26 передбачається поширити хемічне виробництво, що вартість його буде 54,6 міл. карбованців, цеб-то 330% проти року 1913.

На черзі цієї галузі виробництва, що далеко перевищила довійськові норми, є завдання переустановити наші заводи, бо й тут помічається значна технічна відсталість супроти Заходу (широке використання ручної праці і т. инш.).

Влітку року 1925 „Хемвугілля“ командував за кордон комісію із спеціалістів для закупки устаткування та для обізнання з західною технікою, а також щоб запросити на службу чужоземних майстрів та інженерів. Комісія відвідала Германію, Бельгію, Англію та Сполучені Штати, закупила двадцять відомих машин Фурко (що дасть змогу остаточно механізувати виробництво вікняного скла), дві машини для механічного виробництва пляшок, низку великих силових машин і т. инш.

Отож, машина поволі стає на місце людини в одному з найшкідливіших для здоров'я робітників виробництві—у шкляному.

Текстильне виробництво

Текстильне виробництво України має характер, цілком відмінний від текстильної промисловости РСФРР і вироблює, за незначним винятком, лише товари для технічних потреб промисловости—линву, паси, верблюжий ремінь, пресове сукно, мішки і т. инш. Базовняного виробництва на Україні немає зовсім.

Року 1912 на Україні було вироблено текстильних товарів на 12.549 тисяч карбованців.

Року 1922 українські текстильні підприємства об'єднано в трест, що до нього ввійшли два заводи, які виготовляють линву,—один у Новій Баварії (1.400 робітників), другий—в Одесі. До тресту ввійшла також джутова фабрика в Одесі (400 робітників), дві шерстомийки—одна в Новій Баварії, друга—в Харкові, та ще фабрика трансмісійного реміння у Луганському.

Труднощі постачати сировину (джут) та відсутність ринку дуже гальмували роботу треста за перших років. Проте, виробництво мішків розгорнулось доволі широко, досягнувши мало не шести мільйонів штук року 1922-23, замість 2,3 міл. року 1921 - 22.

Загальна вартість продукції зростає з року на рік так: року 1922-23—1.235 тис. карб., року 1923-24—1.887 тис. карб., року 1924-25—3.900 тисяч карб.;

за планом року 1925 - 26 передбачено вартість продукції довести до 13.663 тисяч карб., цеб-то до 108⁰/о проти довійськового рівня.

Цукрове виробництво

Цукрове виробництво різниться від усіх галузей фабрично-заводської промисловости України своїм безсумнівно загально-союзним значінням. Із загальної кількості 294 пісочних та рафінадних заводів кол. Росії, що функціонували за кампанію років 1913-14, на Україну припадало 198 цукрових заводів.

Із загально-російського виробництва цукру, що пересічно за п'ятиріччя років 1909—1914 визначається цифрою 91.850 тисяч пудів, на долю України припадає 66.670 тисяч пудів.

На Україні засівалось до війни під цукровий буряк по-над 500 тисяч десятин землі; вони давали до 600 мільйонів пудів цукрового буряку.

Виробництво цукру зосереджувалось голівно у трьох колишніх губерніях: Київській (75 цукроварень), Подільській (52 цукроварні) та Харківській (29 цукроварень).

Імперіялістична та горожанська війна негативно відбилась на цукровому виробництві. З перехідом поміщицької землі та частки землі, що належала цукроварням, до селян, цукроварні позбавились своїх сировинних джерел — плантацій цукрового буряку, а селянство не в силі було відразу взяти на себе завдання постачати цукровий буряк для промисловости.

Цифри виробництва цукру за роки 1919—22 знижуються так:

РОКИ	Продукція цукру (у міл. пуд.)	РОКИ	Продукція цукру (у міл. пуд.)
1913-14	94,6	1918-19	20,3
1914-15	108,5	1919-20	4,8
1915-16	91,3	1920-21	5,5
1916-17	72,6	1921-22	3,0
1917-18	55,8		

З року 1922 виробництво цукру знову підвищується, а саме: року 1922-23—10,0 міл. пудів, року 1923-24—18,8 міл. пудів, року 1924-25—24,0 міл. пудів.

Утворено Цукротрест. Цукроварні одержують частину колишніх своїх земель; було вжито заходів, щоб зацікавити селянство культурою цукрового буряку.

В зв'язку з цим, вивіз цукру за кордон також відновився. Року 1925-26 на Україні передбачається продукція цукру 50 мільйонів пудів, що становитиме 75% проти довійськового рівня.

Борошняне виробництво

Борошняна промисловість має поширений розвиток на Україні. Стимулом до її життєздібності є значні лишки хліба (а особливо пшениці), що на них багата наша Республіка. За даними року 1908 ця промисловість складалась з 862 великих (товарових) млинів, 6.000 сільсько-господарських млинів та з 55.000 вітряків. Перемол борошна за рік—371 мільйон пудів.

Що до розмірів продукції, то на першому місці стоїть Катеринославщина та Полтавщина. Року 1912 на Україні було перемелено 93,8 мільйонів пудів пшеничного борошна, 13,6 мільйонів пудів житнього.

За горожанської війни виробництво борошна вищої якості було зовсім припинено, і лише року 1922 73 найкращих своїм устаткуванням млинів було об'єднано у загально-український борошняний трест („Укрмут“), що він відремонтував свої підприємства і вже за першого року свого існування перемолов по-над 20 міл. пудів зерна.

Гуральництво Гуральництво належало до надто розвинених галузей виробництва на Україні. Року 1913 тут було 615 гуралень, що їх зосереджено найбільш на Правобережжі. Вони давали продукцію 32,92 мільйонів відер спирту. На виробку спирту йшла переважно картопля (73—78%), кукурудза (6%), кормова патока з цукроварень (5—6%) та жито (5,5%).

Більша частина спирту йшла, як питво, і лише невеличка кількість—7%—витрачалась на технічні потреби.

Припинення продажу спиртового питва на початку війни позбавило гуральництво ринку, а за подій років 1917—1919 часто-густо гуральні руйнувались. Року 1920 на всіх гуральнях України було вироблено всього 430 тисяч відер спирту, року 1921—592 тисячі відер, року 1922—380 тисяч відер, а року 1922-23—167 тисяч відер. З року 1923-24,

в зв'язку з повільним поширенням випуску до продажу спиртового питва, відновлюється і ця галузь виробництва. Року 1923-24 вироблено 1.868 тис. відер спирту, а року 1924-25 вже—10.500 тисяч відер.

Тютюнове виробництво

Тютюнове виробництво на Україні завжди відзначалось перевагою продукції нижчих гатунків тютюну.

Року 1922 на Україні число плантацій було 115.435, а площа засіву—22.927 десятин; продукція тютюну становила 3.397 тисяч пудів, що з них нижчих гатунків було 3.254 тис. пудів, цеб-то 96⁰/. Голівне значіння мали Чернігівщина, Полтавщина та Харківщина.

Тютюнові фабрики на Україні, лютого року 1922, об'єднано у „Тютюнотрест“, що туди входять сім фабрик (три в Києві, дві в Одесі та по одній у Харкові та Кременчузі).

Вартість валової продукції тютюну року 1921-22 була 6.729 тисяч карбованців, року 1922-23—6.382 тисячі карб., року 1923-24—6.414 тисяч карб., року 1924-25—6.226 тисяч карб. За планом року 1925-26 вартість продукції передбачається довести до 7.953 тисяч карбованців.

Об'єднання махорочної промисловости у трест було переведено березня року 1922. До „Махоротресту“ входить вісім фабрик. Продукція його року 1922-23—4.458 тисяч карб., року 1923-24—2.505 тисяч карб., року 1924-25—3.255 тисяч карб. Згідно з планом року 1925-26 передбачено виробку продукції на 4.732 тисячі карбованців.

Шкіряне вироб- ництво

За даними перепису року 1917, у шкіряній промисловості на Україні налічувалось 895 підприємств, що перероблювали 6.259 тисяч шкір. Голівну ролю в цій промисловості відіграє Київщина та Херсонщина. Вартість довійськової виробки шкір на Україні була 8.162 тисячі карб. Нині виробництво шкір об'єднано у трест „Укршкіртрест“, що є один з найкращих наших трестів. Уже року 1922-23 вартість його продукції досягала 10.400 тисяч карбованців, або 127% проти року 1912. Наступного року, 1923-24, трест дав продукцію на 13.649 тисяч карб., року 1924-25—30.231 тисячу карб. і року 1925-26, згідно з планом, мусить дати продукції на 45.016 тисяч карб., що в 5½ разів буде перевищувати довійскову виробку.

Решта галузей промисловости

Нам залишилось сказати тільки за незначні галузі виробництва на Україні. Перш за все, зупинимось тут на олійному виробництві. За даними року 1913, на Україні олійних рослин було засіяно на 491 тисячі десятин, що становило менш одної п'ятої загально-російської площі засіву. За тими-ж даними було 45 олійниць (не враховуючи кустарних). Виробка олії складала року 1912 в Росії 14,6 мільйонів пудів, на Україні—1,47 мільйонів пудів, на суму 8.970 тисяч карбованців. Голівну ролю в цьому виробництві відігравали Херсонщина, Чернігівщина та Харківщина. Олійний трест, що його утворено наприкінці року 1921,

і куди входить сім олійниць, за першого року свого існування дав 260 тисяч пудів олії; року 1922-23 вартість його продукції була 2.533 тисячі карб., року 1923-24—2.865 тисяч, року 1924-25—5.075 тисяч, а цього року передбачається пересягти довійську норму і довести вартість продукції до 11.122 тисяч карбованців.

Де яку роль на Україні відіграє силікатна промисловість, або виробництво що до обробки мінеральної речовини. Силікатні підприємства об'єднано нині у два трести—„Укрсилікаттрест“ і „Порцеляно-фаянс-шкло“.

До першого тресту—Укрсилікаттресту—входять цементні заводи, цегельні та черепичні, до другого—керамічні підприємства (обробки глин).

На Україні є чотири великих цементних заводи (один у Краматорській, три у Амвросіївці), п'ять дрібніших, 144 механічних цегельних та черепичних заводів, що їх загальна продукційність року 1913 становила 491 мільйон штук цегли.

Загальна вартість силікатної продукції року 1913 є 12.050 тисяч карб. Впродовж останніх років вартість продукції зростає так: 1922-23 року—3.618 тис. карб., року 1923-24—5.808 тис. карб., року 1924-25—12.130 тисяч карб. і на рік 1925-26 передбачено вартість силікатної продукції довести до 20.190 тис. карб., цеб-то проти 166% довійської.

Деревообробне виробництво на Україні не має розвитку; це пояснюється відсутністю лісів. Найбільший розвиток деревообробне виробництво має

на Волинщині та Чернігівщині, а також по Дніпру. Основний тип—дрібні кустарні підприємства. Найбільші підприємства нині входять до тресту „Україніліс“.

**Сучасний стан
та перспективи
виробництва
на Україні**

Останніми роками наша промисловість має великі досягнення. Загальна вартість продукції на Україні минулого року (1924-25) визначається цифрою 596.945 тис карб ; вона досягла щось до 60⁰/₀ довійськової і на 81⁰/₀ перевищила продукцію минулого року, 1923-24. Кожен місяць, проти минулого, давав повільний зріст продукції. Навантаження підприємств досягало уже 100⁰/₀.

Разом з відновленням виробництва йшов також неухильний зріст числа робітників, зайнятих на підприємствах.

Коли року 1923-24 працювало 251 тисяча робітників, то наступного року, 1924-25, їх працювало вже 268 тисяч, а року 1925-26—353 тисячи.

Разом зі зрістом числа робітників зростає й виробка окремого робітника. Року 1923-24 виробка одного робітника у довійських карбованцях на місяць становила 56,5 карб., а року 1924-25—вже 88,7 карб.; цього-ж року (1925-26) вона є вже 128,6 карб. Відповідно виробці зростає й заробітня платня: року 1923-24 вона становила—34,6 карб. на місяць, року 1924-25—39,1 карб., року 1925-26—52,2 карб.

Все це дозволяє вважати минулий рік за останній рік періоду відновлення. Нинішній рік є початок

нової будівничої епохи, є рік капітального поширення заводів та збудування нових, є рік великого соціалістичного будівництва. Цього року промисловість має такі завдання:

1) відновити осівний капітал виробництва—замінити старі машини на нові, відремонтувати та переустаткувати заводи;

2) підвищити технічний рівень—механізація та електрифікація;

3) підготувати кваліфіковану робочу силу, що в ній уже зараз є значний недолік;

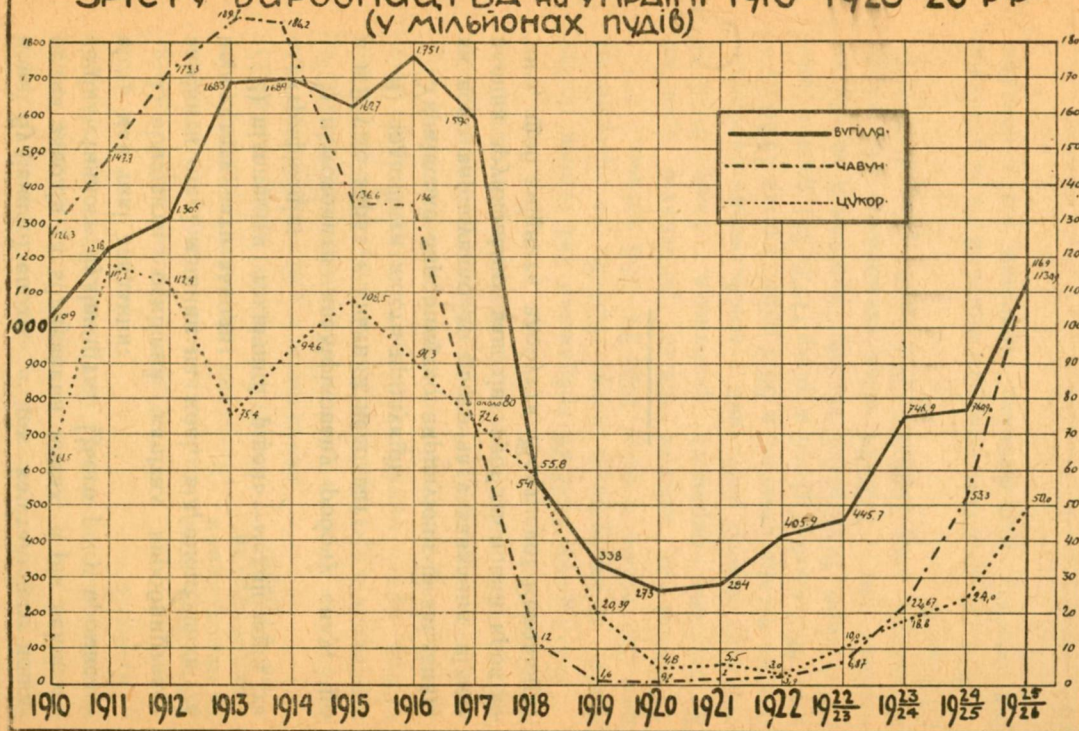
4) поліпшити якість продукції.

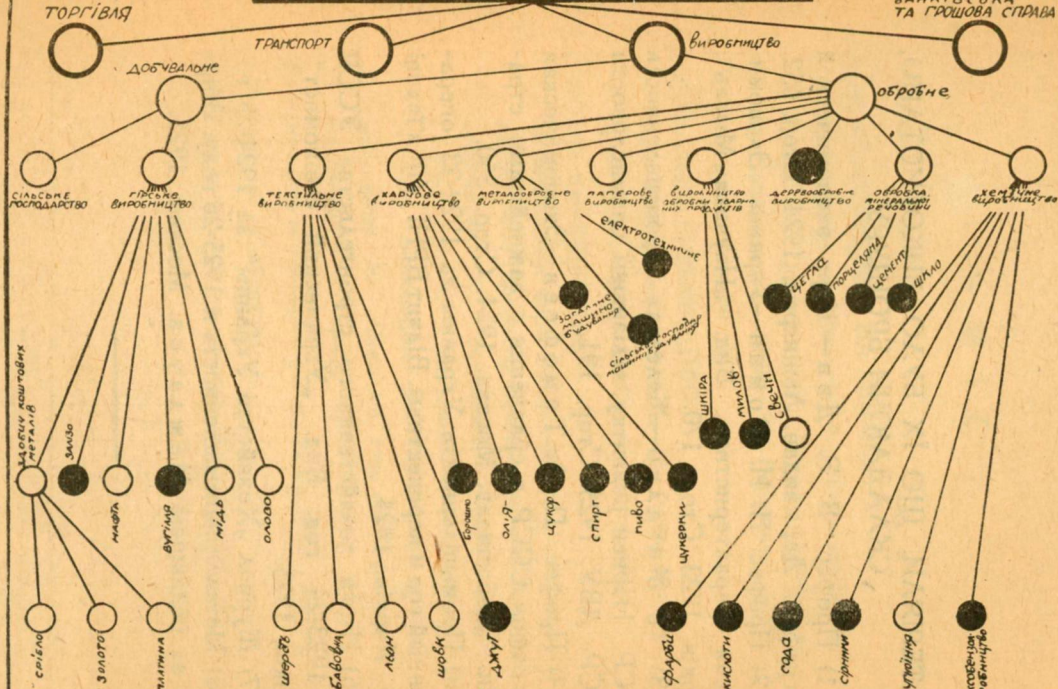
Українське виробництво, вирішуючи ці завдання, як воно вирішувало до цього часу завдання відновлення зруйнованих заводів, зробить новий крок до того, щоб зміцнити здобуття Жовтневої Революції.

ДІАГРАМА

ЗРІСТУ ВИРОБНИЦТВА на УКРАЇНІ 1910-1925-26 р.р.

(у мільйонах пудів)

Є ГАЛУЗІ ВИРОБНИЦТВА, ЩО МАЮТЬ ПОШИРЕНИЙ РОЗВИТОК НА УР

МАТЕРІЯЛИ, ЩО ЇХ БУЛО ВИКОРИСТАНО, СКЛАДАЮЧИ БРОШУРУ

1) Профес. В. Э. Дэн — Курс экономической географии. Держвидав, Ленинград, 1924. Стор. 652.

2) Профес. П. И. Фомин — Украина. Экономическая характеристика. Вид. „Научная Мысль“, Харків, 1923. Стор. 170.

3) П. Жигалко — Железная промышленность СССР. Нариси розвитку залізняної промисловости СРСР. ДВУ, 1925. Стор. 191.

4) Профес. П. Л. Тимофеев — Экономическая география СССР в сравнении с важнейшими странами. Держвидав, Москва, 1924. Стор. 350.

5) Промышленность Украины за 1922-23 операционный год и перспективы. Відчит ВРНГ VIII з'їздові рад. Харків, 1924.

6) Итоги хозяйственного строительства УССР за 1923-24 год. Вид. „Украинский Экономист“. Харків, 1925.

7) Журнал „Хозяйство Украины“ за 1924-25 г.

8) Металлопромышленность к 1925-26 году. Збірник за редакцією Межлаука. Москва, 1925.

Kharkov University

0 002721 5 1

ЦЕНТРАЛЬНА
= НАУКОВО-УЧБОВА =
БІБЛІОТЕКА.

З М І С Т

	Стор.
СТАН ВИРОБНИЦТВА НА УКРАЇНІ	3
Які бувають виробництва—4. Виробництво на Україні за кріпацтва—6. Історія виробництва за капіталістичної епохи—9. Керування вироб- ництвом на Україні—11.	
ДОБУВАЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО	15
Видобуття кам'яного вугілля—15. Рудне та залізо- робне виробництво—26. Соляна здобич—34.	
ОБРОБНЕ ВИРОБНИЦТВО	36
Металообробне виробництво—36. Хемічне вироб- ництво—41. Текстильне виробництво—45. Цукрове виробництво—46. Борошняне виробництво—47. Гуральництво—48. Тютюнове виробництво—49. Шкіряне виробництво—50. Решта галузей про- мисловости—50. Сучасний стан та перспективи виробництва на Україні—52.	
Діаграма зрісту виробництва на Україні р.р. 1910—1925—26	54
Схема галузей виробництва	55
Матеріяли, що їх було використано, складаючи брошуру . .	56